

Magyarország történeti helységnévtára, 1773-1808.

Több mint húsz évvel ezelőtt Fügedi Erik vezetésével látott munkához az a kutatókból, egyetemistákból álló csoport, mely a történeti Magyarország XVIII. sz.d. végi állapotát tükröző helységnévtár megjelentetését tűzte ki céljául. A levéltári és könyvészeti források cédulázása során óriási mennyiségű anyag, mintegy 100-120 ezer katon keletkezett, melynek rendszerezésére a történeti megyék szerinti csoportosítás látszott célszerűnek. Ebből következett a megyei tudományos intézetek, levéltárak bekapcsolódása a munkába.

Megjelentésre azonban csak 1987-től nyílt lehetőség Fejér megye kötetével, ezt követte Pest-, Pilis-, Solt megye és a Kiskunság 1988-ban, majd Árva vármegye 1989-ben, Borsod megye, Bihar megye és a Hajdúság kötete 1991-ben, Moson megye, Liptó vármegye 1993-ban jelent meg. A következőkben Máramaros és Zemplén megye kötetei készülnek el. Évente 1-2 kötet kiadása várható.

A kézikönyv sorozat fő célkitűzése, hogy a lehetőség szerinti legnagyobb teljességgel leírja a történeti Magyarország helységeit, külterületi lakott helyeit és önálló névvel rendelkező pusztáit, közölje a korabeli települések fontosabb demográfiai, vallási, nemzetiségi és gazdasági jellemzőit. Ezek az adatok nélkülözhetetlen kézikönyvvé teszik a sorozatot nemcsak a társadalomtudományok kutatói, de a történeti és településföldrajz, egyháztörténet, történeti demográfia, nyelvészet, néprajz stb. kérdéseivel foglalkozók számára is, akik ennek segítségével tájékozódhatnak arról, hogy mely egyházi vagy családi levéltár anyagában folytathatják a kutatást. Megismerhető a kötetből az is, hogy milyen névvariációk jelentek meg az évszázadok során az ott

élő nemzetiségek használatában. Így a helytörténeti kutatók is haszonnal forgathatják a köteteket. A történeti helységnévtár névanyaga, gazdaságtörténeti adatai, birtokosokra vonatkozó adatai nemcsak a történeti kutatók számára érdekesek, hanem jól használhatók pl. a kártalanítási ügyek előzményeinek felderítésére is.

A helységnévtár forrásai közül legkorábbi a *Lexicon Locorum* néven ismert leírás, mely megyénként csoportosítva, négy nyelven közli a helységek nevét, jogállását, az anyaegyházzal bíró felekezeteket, a tanítók számát és a többség nyelvét. Az 1780-1781-ben összeállított *Tabella Locorum* a közigazgatási adatokkal szolgál. A népesedési adatokat a II. József-féle népszámlálási forrásközlések adják. Ugyanitt találunk adatokat a birtokos személyére vonatkozóan. A kitöltetlenül maradt rovatok adatait a MOL Helytartótanácsi és Curiai Levéltárban kiegészíthetjük. Az adatbázis gerincét Korahinszky, Vályi András és Lipszki helységnévtárai alkotják.

Az 1785-1786-ban készült plébánia-összeírások alapján állította össze a helytartótanács a *Pfarrtopographie-t*, mely a római katolikus és a görög katolikus egyház igazgatási beosztását, filiális rendszerét és a filia-szintű népességszámokat regisztrálta. A többi vallásra vonatkozóan hasonló megbízhatóságú forrás nem áll rendelkezésre, ezeket az adatokat különböző egyházi levéltárak anyagaiból kellett pótolni.

Kiegészítő adatként szerepelnek a postaállomások, a só- és harmincadhivatalok, a vásárok, a malmok, az ipari és gazdasági létesítmények. A térképmellékletek: az első katonai térképfelvétel és Lipszky térképei alapján a XVIII. század végi állapotnak megfelelően szerkesztették az 1870-es években publikált, község-határos, 1:144000-es méretarányú megye-térképről.

A helységnévtár szerkezetete a következő. Megyénként 1-gyel kezdődő sorszámot kap minden helység, pusztá és kültelki lakóhely. Nagybetűkkel szerepel a névváltoztatások alapján képzett legteljesebb névalak mai helyesírással írott formája. A jogállást a latin terminológia (civitas, oppidum, pagus, praedium) rövidítésével jelölték.

Ezt követi a térképszelvényszám, majd a birtoklási, gazdasági és egyéb adatok következnek. A népszámlálás ház, háztartás és népességszám adatai után a vallási megoszlással az egyházigazgatási beosztással és a beszélt nyelv adataival zárul a táblázat. A jegyzetekben hasznos kiegészítésekre, észrevételekre nyílik lehetőség. A Helynévmutatóban az egyezményes névforma után a mai nevet is, illetve a mai megyei hovatartozást is közlik. A felekezeti és birtokos mutatót a speciálisan erre irányuló munkát hivatott megkönnyíteni.

A sorozat felelős kiadója a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főigazgatója, dr. Csahók István, aki biztosította ennek az értékes sorozatnak minden nehézség ellenére való megjelenését. A kötetek összeállítói és szerkesztői között nyelvészt, történészt, könyvtárost, levéltárost egyaránt találunk. A Könyvtár kutatócsoportjának munkatársa-in kívül elsősorban az adott megye szakemberei vettek és vesznek részt a munkálatokban.

A sorozatszerkesztők – Szaszskóné Sin Aranka és Józsné Halász Margit – célkitűzése, hogy az akadályok ellenére a történeti Magyarország összes vármegyéjének kötetét mielőbb megjelentessék és a ma Magyarországhoz tartozó területek esetében a helyi szakembereket is bevonják az anyag gyűjtésébe és lektorálásába. Emlékeztetünk még arra, hogy a Magyarország történeti helységnévtára sorozat korlátozott példányszámban jelenik meg és könyvárusi forgalomba nem kerül. Köteteit a kiadó megrendelés alapján terjeszti.

Szilasiné Csenki Éva

Regék várainkról

A múlt évben került ki a nyomdából a *Hatágu Síp Alapítvány Kiadójának* gondozásában *Csorba Csaba Regélő váraink* című, kiállításában is reprezentatív kötete. Ahogy Csorba Csaba is megálapította bevezetőjében, ilyen jellegű várismertetések a múlt század végén, illetve a századfordulón készültek. Mégpedig közülük sok a kor méltán neves, főleg rajzokkal és metszetekkel gazdagon illusztrált folyóirataiban, mint például a *Vasárnapi Újságban*, vagy a *Hazánk és a Külföldben*; vagy pedig jeles íróink feldolgozásaiban kötetekbe foglaltan, mint ahogy például *Jókai Mór*, vagy *Mikszáth Kálmán* is tette. Ezekben az ismertetésekben és feldolgozásokban nagy teret kapott a történelmi-építészeti ismeretek tolmácsolása mellett a romantikus életszemlélet, a regés tényezők sokasága és a mindezeket befolyásoló nemes patriotizmus. A „korabeli” illusztrációk is ilyenek: romantikusak, mesélő kedvűek és a dicső múltot merengve patrióták. Csorba Csaba annyiban is kapcsolódik ehhez a szemlélethez, ábrázolási módhoz, hogy könyve gazdag illusztráció-anyagát ezekből a múltszázadvégi, századfordulói rajzokból, metszetekből válogatta. A kötet tipográfusának dicséretére legyen mondva a munka megjelenését ehhez a stílushoz, ezekhez a rajzokhoz, metszetekhez igazította. Például azzal az egyszerű, de az utóbbi időkben olykor-olykor fájdalmasan hiányolt megoldással, hogy a teljes szedést oldalanként keretelve nyomtatta ki.

Ezek az újra felhasznált, hangulatkeltő rajzok, metszetek valóban „merengésre” készítetnek ma is, láttatva velünk is azt, amit a költő így fejezett ki: „Vár állott, most kőhalom...” Nem is csoda, ha Csorba Csaba bevezetőjének is éppen ez az idézet a címe. Csakhát Csorba Csaba nem állt meg itt, nem elégedett meg ennyivel. Szükségét látta, hogy közvetlenül a bevezető után *Várépítészeti alapprogramok* címen egyfajta ismeretterjesztő, ismeretszerző, a megértést könnyűvé tevő má-

sodik bevezetőt is írjon. Ehhez, a várépítéssel elgazdított fejezethez csatlakozik a kötet végén két nagyon fontos, a továbbgondolást szolgáló, a tudományos igényeket kielégítő fejezet. Az első *Irodalom* címmel a magyar várépítéssel, vártörténettel, „várhasználatlalt” foglalkozó legfontosabb munkákat sorolja föl. A második pedig *A várak területi elhelyezkedése a történeti Magyarországon* című tanulmány. Szerintünk ennek a tanulmánynak nem itt lett volna a helye. A Várépítészeti alapfogalmak című, a könyv elején álló tanulmány után kellene következnie. Ezáltal elérte volna a szerző, hogy az Irodalom című bibliográfiai összefoglalás ténylegesen a könyv végére kerüljön és valóban lezárja, befejezze a munkát.

Csorba Csaba ebben a kötetben a következő várak mesés-regés történetét mondja el: Arad, Árva, Bács, Bálványos, Beckó, Csáktornya, Csejte, Csesznek, Csobánc, Déva, Dévény, Diósgyőr, Drégely, Eger, Esztergom, Fogaras, Fraknó, Győr, Gyula, Hollókő, Hunyad, Huszt, Komárom, Kőhalom, Kőszeg, Krasznahorka, Munkács, Murány, Nándorfehérvár, Nemetújvár, Nógrád, Oroszlánkő, Palota, Pécs, Pozsony, Regéc, Rozsnyó, Salgó, Sáros, Sárospatak, Sebesvár, Siklós, Solymos, Somló, Sümeg, Szepesvár, Szigetvár, Szigliget, Tata, Temesvár, Toma, Töröcsvár, Trencsén, Váradi, Vázsony, Veszprém, Világos, Visegrád, Zólyom. Azokról a városokról van szó a kötetben, amelyeknek történetéhez a legtöbb és a legváltozatosabb rege, monda, mondai elem kapcsolódik.

Csorba Csaba azonban nemcsak a mondákkal, mondai elemekkel foglalkozik. Úgyesen beszövi mondanivalójába a tényleges történelmi eseményeket, történelmi-, műemléki-, néprajzi ismereteket is. Arról szó esik a kötetben, hogy a szerző további köteteket tervez az ebből a munkából kimaradt várak ismertetésére. Talán mondanunk sem kell, hogy mily nagyon várjuk ezeket a köteteket. Hiszen a jelen munkából láthatjuk, hogy azok is bizonyára ugyanilyen értékes, egyszerre ismeretterjesztő és nevelő munkák lesznek, mint ez.

Dankó Imre

HERMANN GUSZTÁV:

Székelyudvarhely művelődéstörténete

A székelyek neves kutatója, Orbán Balázs Székelyudvarhelyt tartotta Erdély egyik legértékesebb városának. Bár nem nagy város, jelentősége kiemeli Székelyföld többi városa közül. A Hargita lábánál, a Nagy-Küküllő kiszélesedésénél található, fekvése révén hamar vásári központ lett. A középkortól fogva a magyar művelődés és szellemi élet központja is volt.

A város szellemi életének aprólékos búvárlója volt Hermann Gusztáv, aki évek munkájával összegyűjtötte szeretett városa művelődéstörténeti emlékeit, s ez az anyag 1993-ban végre könyv alakban is megjelenhetett. Hermann Gusztáv Székelyudvarhely szülőtte, a város gimnáziumának tanára volt, aki 1988-ban bekövetkezett haláláig a homogenizáló, magyar emlékek megsemmisítését célul tűző hivatalos politika ellenében dolgozott, gyűjtötte szűkebb pátriája helytörténeti, művelődéstörténeti emlékeit. A kéziratnak évekig kellett várnia a megjelenésre.

A város első művelődéstörténeti emléke a XVI. század elején keletkezett Székelyudvarhelyi kódex. A korabeli magyar nyelvű kéziratok könyvek közül ez az egyetlen, melynek íróját is ismerjük: Nyújtódi András ferencendi szerzetest. A szerző az első írásos emléktől kezdve csaknem fél évezredet ölel át a város kulturális történetében. A könyv megjelenési ideje neves évfordulóhoz is kötődik. 1993-ban ünnepelte a székelyudvarhelyi egykori Római Katolikus Főgimnázium, ma Tamási Áron Gimnázium, alapításának 400 éves évfordulóját.

Az iskola elődjét 1593-ban a jezsuiták hozták létre. A gimnáziumi ciklus a jezsuiták tanrendje, a Ratio Studiorum értelmében öt tanulmányi év volt. Mind-egyik osztálynak külön tanára volt, aki az összes tárgyat tanította. A fiatal tanítvány nem lehetett hosszú életű. 1610-ben az erdélyi országgyűlés határozata alapján minden katolikus papot és szerzetest kitiltottak a városból. 1647-ben sikerült

újra megszervezni az iskolát, de az újjászervező szerzetest, Sámbar Mátyást pár év múlva kiutasították Erdélyből, menekülnie kellett, s az iskola hanyatlásnak indult. Még a vallási türelem hazája, Erdély sem volt mentes vallásüldözések-től, ha a katolikus egyház történetét nézzük. Csak a század végén indult fejlődésnek az iskola, s fokozatosan a székelyföldi katolicizmus erős központjává növekedett.

1671-ben Bethlen János kancellár alapítványával megszületett a kisváros protestáns középiskolája is. Az iskola alapszabályzatát a kancellár fia, Bethlen Miklós, Udvarhelyszék főkapitánya, későbbi kancellár és emlékiró terjesztette a zsinat elé. A kollégium létének első évszázadában felzárkózott a híres enyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi református kollégiumok mögé.

A két egymással mindvégig szellemi csatát vívó intézet a város kulturális életének meghatározó eleme volt. Mindkét iskola olyan tudományos alapot adott, mellyel külföldi egyetemeken is helyt tudott állni az itt végzett ifjú. Ezekben az években tanult itt Cserei Mihály történetíró, Hermányi Dienes József író, Baróti Szabó Dávid költő. A felvilágosodás korában tovább nőtt az iskolák szerepe. Kibontakozott a diákszínjátszás, az oktatásban fontos szerepet kapott az ének- és zenetanítás. A református kollégiumban tanító tudós professzor, Szigethy Gyula Mihály a diákszínpad érdekében még tollat is ragadott, s több szindarabot írt. 1801-ben nyílt meg a kollégium „theátruma”, s ettől kezdve rendszeresen mutatnak be világi jellegű darabokat.

A reformkorban Székelyudvarhely életét is politikai pezsgés rázta fel. Erdélyben az elsők között, itt jött létre 1837-ben a Társalkodó Egyesület. A kaszinónak a nemesek mellett értelmiségi polgárok is tagjai voltak. A művelődési élet azonban továbbra is iskolaközpontú maradt. A kollégiumban iskolai olvasó társaság létesült 1833-ban, egy évtized múlva megalakult a Szónoklati Társulat. A magyar nyelvű színjátszás kialakulásának éveiben

Udvarhelyen is feltűntek a vándorszínész csoportok.

A város szellemi fellendülése azonban csak a század utolsó harmadára tehető. Erdély más városaihoz hasonlóan itt is egyre másra alakultak meg a művelődési és művészi egyesületek, egyletek: 1868-ban a Székely Dalegylet, 1872-ben a Polgári Olvasókör, 1875-ben a Nőegylet, 1887-ben a Kereskedő Ifjak Olvasó Egylete, 1890-ben az Ipari Önképző és Segélyegylet. A századfordulón a városban már 30 egylet és egyesület működött. Bővült a város iskolahálózata is. 1871-ben létesült az Állami Főreáliskola, 1884-ben az Állami Polgári Leányiskola. A kisváros művelődési életébe új szint hozott Szabó Dezső, aki 1909 és 1913 között volt a főreáliskola tanára. 1910-ben sikeres Adymatinét szervezett, előadásorozatokat tartott.

Az impériumváltkozás után az iskolák szerepe még fontosabb lett. A református kollégium 1927-ben, két és fél évszázados működés után bezárta kapuit. Az egyház az új helyzetben nem tudta fenntartani iskoláját. Helyére a nagyenyedi református tanítóképző költözött. Az 1917-ben megszűnt főreáliskola épületében 1923-tól román liceum nyílt, a diákok többségét távoli vidékről toborozták. 1924-ben román nyelvű lett a leányközépiskola is, ezért a katolikus gimnázium épületében polgári leányiskolát nyitottak. Udvarhely a két világháború közti időszakban is megőrizte iskolaváros jellegét.

A szerző művéhez külön kislexikont csatol, amiben felsorolja a Székelyudvarhelyen született, tanult vagy a városban élt hírességek életrajzi adatait. Az itt tanuló nagy tudósok sorát Orbán Balázzsal kell kezdeni. Főművét, A Székelyföld leírása kötetét a város melletti Szejkefürdön írta. Ugyanitt van sírja, melyhez ma székelykapu-sor vezet. Az 1849-től a világháborúig terjedő időszakban Udvarhely iskoláiban nevelkedett többek között Bartha Miklós, Petelei István, Benedek Elek, Áprily Lajos, Nyíró József, Tomcsa Sándor, Tamási Áron, Szemlér Ferenc. A neves tanárok közül emeljük ki Szabó

Dezső mellett Lukinich Imre történészt, Viski Károly nyelvészt és etnográfust, Haáz F. Rezső néprajzi gyűjtőt és múzeumszervezőt. 1918 után az udvarhelyi iskolában tanult Bíró Sándor történész, Demeter János jogász, politikus, Tompa Miklós rendező, Kányádi Sándor költő, Dávid Gyula irodalomtörténész, Toró Tibor atomfizikus, hogy csak néhány nevet említsünk. Székelyudvarhelyhez kötődik Tompa László költő munkássága, aki életének 81 évéből 57-et itt élt le.

A könyv 1944-ig követi nyomon a város szellemi életét, az azóta eltelt fél évszázadra csak a kislexikon adatai utalnak. Öröndetes az erdélyi városokról szóló helyismereti, művelődéstörténeti könyvek gyarapodása, melyek sorában rangos kiadvány a Székelyudvarhely művelődéstörténete.

Udvarhelyi Nándor

BALASSA IVÁN:

Sárospatak történeti helyrajza a XVI-XX. században

Ha Balassa Ivánnal találkozom és egy kicsit beszélgetünk, tanulságos és ízes történetei között hamarosan egészen biztosan fölbukkan Patak, Sárospatak, a Bodrogköz és természetesen az igazi nagy barát, Újszászy Kálmán neve. Balassa Iván új kötetét éppen neki ajánlotta: „atyai barátomnak, a pataki szellem ápolójának és ébren tartójának”.

Sárospatak a magyar történelemben különleges helyet foglal el. A Pálócziak, Perényiek, Dobók, Lórántffyak, Rákócziak életének sok fontos epizódja kötődik a városhoz. Nagymúltú Református Kollégiuma a határokon túl is híressé tette.

A városrés-, utca-, tér-, folyó- és hídnevek egy város történelmének, mindennapi életének sok-sok apró mozzanatára rávilágítanak. Balassa Iván öt évig volt a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója. Három könyvet írt a környékről: a Bodrogközről, Hegyközről és Tokaj-Hegyaljáról, s most „a város”, a Bodrog-parti Athén (valószínűleg Comeniustól származik az elnevezés) névhelyrajzát tárja elénk.

A kötet címében található történeti helyrajz (topográfia) pontosabb meghatározását az előszóban találjuk. A lexikonmeghatározások alapján Balassa Iván szerint: a helyrajz: topográfia a földrajztudomány része, leírásjellegű, mely egy adott települési egységet „vízszintes vetületben ábrázol”. A történeti helyrajz viszont egy adott település – ez alkalommal Sárospatak – földrajzi neveiből (utcák, terek, vizek, hidak, „épülmények” stb.) indul ki, és azokat az utóbbi 400-500 évben történetileg, etimológiailag, földrajzi elhelyezkedésében, változásában stb. vizsgálja. A szerző módszere tehát történeti és néhány esetben összehasonlító (pl. Betlehem, Babócsa, Derék utca, Hóstát stb.). Az eredményekből nyelvi, történeti, néprajzi következtetéseket von le – ebben a példamutató legjobb helynévi gyűjtemények hagyományát (pl. Péter László: Szeged utcanevei) követi.

Néhány érdekes név: Ketelpataka, Sároskipatak, Szárazhíd, Hóstát (ma: Hustác, a német Hofstadt-ból származik), Tótszer, Magyarszer. A helynevek betűrendes mutatója az Abaházy-féle házzal kezdődik és a Zsindely-házzal fejeződik be. Innen is néhány különleges név: Amerika, Anabaptista sor, Átaljáró kapu, Bábagödre, Ispotály, Páterek kocsmája, Skóla stb.

Vegyük pl. a Betlehem nevet. Patakon Betlehemnek nevezték a vár melléki árkokat, sáncokat, ahol szegény emberek éltek állataikkal együtt. Igaz, hogy ezeket a családokat már a XIX. század elején kitelepítették, de megőrződött a név. A magyar nyelvterület sok részén találhatunk ilyen Betlehemeket, amelyek állatok és emberek együttélését jelölik, valamint sok helyen az istállókat nevezték még Betlehemnek.

Balassa Iván sárospataki névkönyve nemcsak nyelvészeknek, néprajzkutatóknak, patakiaknak, hanem a várossal ismerkedő turistának is hasznos olvasmány. Minden „névcikk” gazdagon adatolt, a szerző közérthető stílusban mutatja be eredetét, leírja a pontos helyszínt, utalásokat tesz, térképvázlatokat, rajzokat,

fortókat mellékel. Sárospatakon nagyon jó kirándulni, járni az utcákat, benézni a kapualjakba, körülbarangolni a várat – s ebben nagyon hasznos útítársunk lehet ez a kalauz. (Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc-Sárospatak, 1994.)

Balázs Géza

GARAM ÉVA:

Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum

A Magyar Nemzeti Múzeum hosszú idő óta különböző sorozatokban és kiadványokban jelentette meg már eddig is gyűjteményeinek legjelentősebb együttesait az ötvösművészet remekeitől kezdve egészen a különböző díszes, remek fegyverekig. Az intézmény legújabb sorozata (Catalogi Musei Nationalis Hungarici) első köteteként 1993-ban a népvándorlás kori gyűjtemény avar aranytárgyait közzétevő kötetét vehetjük a kezünkbe.

Garam Éva a német nyelvű kiadvány anyagát a mintegy 100.000 leletet tartalmazó gyűjtemény legkiemelkedőbb anyagából válogatta, s közöttük ott találhatók az avar fejedelmi, illetve a leggazdagabb vezéri temetkezések leletei (Bócsa, Kunágota, Tépe, Szentendre, Kiskőrös-Vágóhid, Ozora-Tótpusztá stb.), nem is beszélve a többi – szebbnél-szebb – lelőhely nélküli szórvány leletről. Azt tudnunk kell ugyanis, hogy a régészettudomány legnagyobb bánatára a leggazdagabb temetkezések eddig véletlenszerűen kerültek elő, tehát nem régész tárta fel őket, így pontos leletösszefüggéseikre sem derülhetett fény. Az avar társadalom gazdag, pompakedvelő halottait – akár csak a velük rokon sztyeppei népek hatalmasait – minden bizonnyal az éj leple alatt, magányosan, kevés szemtanú jelenlétében temették. Féltek ugyanis a sírablóktól, akik ebben a korban is „mesteri” munkát végeztek, ennek következtében kevés avar sír maradt érintetlenül

nül a Kárpát-medencében. Az egyes temetőket ugyanis az Avar Birodalom politikai bukása után (803) tömegesen rabolták ki a sírablók – kiknek személyét mind a mai napig homály fedi –, mindig a legértékesebb arany- és ezüst leleteket véve magukhoz. E fejedelmi temetkezések töredékességük ellenére is azt jelzik, hogy elkerülték a sírablók fosztogatásait, sajnos ezt követően a legtöbb kárt nem az idő, hanem legújabb megtalálók tették bennük. A megtalált leleteket ugyanis a legtöbbször széthordták és elkőtyavetyélték – a legkirívóbb negatív példa erre az 1971-ben homokbányászaskor előkerült kunbányai fejedelmi lelet története – s bizony csak a régészek fáradtságos utána-járásának köszönhetően került néhány darabjuk a múzeumok gyűjteményeibe.

E leletegyüttesek kiemelkedő szépségű arany- és ezüst fülbevalói, öv- és lószerszámveretei, aranszerelések kardjai, aranyból és ezüsből készített ivőedényei, ivőkürtjei, díszes tegezei jelzik a koraközépkori uralkodók és vezérek pompáját és korlátlan hatalmát.

A keletről származott avarok őshazája valahol Belső- illetve Közép-Ázsiában volt, s Kárpát-medencei honfoglalásukat (567) követően csaknem 250 évig voltak a térség urai. A VII. század első felének bizánci háborúiban rengeteg aranyat zsákmányoltak – a bizánciak óriási aranyadó fejében vásárolták meg évről-évre a békét Baján kagán népétől (ez a VII. század húszas éveinek elejére, I. Hérakleitosz császár uralkodásának idején már 200.000 solidusra emelkedett), így aztán uraik dúskálhattak az aranyban-ezüstben. Erről az egykori „sztyeppei” pompáról hitelesen tudósítanak a bizánci követjelentések (ilyen például Priszkosz rhétor tudósítása Attila udvaráról), melyek ámulattal számoltak be a „barbár” fejedelmeknél tett látogatásokról. Ez utóbbi például így írt Attila udvaráról: „Egy igen nagy faluba jutottunk, amelyben, mint mondják, Attélásznak bárhol lévő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva, és nem erősségre, hanem

ékességre számított fakerítéssel körítve. A királyné után Onegesios laka volt a legkitűnőbb, melynek hasonló a fakerítése, de tornyokkal nem volt úgy díszítve, mint Attélászé... Éspedig a többi barbároknek és nekünk sokféle étel volt készítve, és ezüsttányérokra hordták fel; Attélásznak pedig fatálon, húson kívül semmi egyebet sem. A vendégek elé ugyanis arany- és ezüstkupákat adtak, Attélász ellenben fakupából ivott...” Érdekességként említjük meg, hogy fejedelmi temetkezések eddig csak a koraavar korból ismeretesek (a VII. század közepéig), s mivel a bizánci császárok pénzei jól kelteztek őket, így földbekerülésük ideje is behatárolható.

Az avar kori kutatás „balszerencséjére” a későavar korból eddig fejedelmi temetkezéseket nem ismerünk, azonban egykori központjaira utalhatnak a Kárpát-medence egyes pontjain (így Hortobágy-Árkus, Komárom-Hajógyár, Kaposvár környéke) feltűnő gazdag lovasmetetkezések, a legtöbb esetben a kedvenc harci paripával, díszes öv- és lószerszámdíszekkel, fegyverekkel eltemetett avar nemesi réteg sírjai.

Garam Éva legjelentősebb, ötvösművészeti szempontból is páratlan művelődéstörténeti értéket képviselő avar leletanyag pontos közzétételével nagyban hozzájárult egykori rokonnépünk, az avarság történetének és társadalmának behatóbb megismeréséhez. (Bp. 1993)

Dr. Trugly Sándor

LÁBADI KÁROLY

Istennek hajlékai a Drávaszögben¹

A Drávaszög a Duna és a Dráva közötti vízjárta szelíd dombos terület az egykori Baranya megyében. 1918-tól kezdve Jugoszlávián belül Horvátország legkeletibb része, jelenleg senki földje, szerbek által megszállott terület. Az ötvenegy,

többnyire ezer lélekszám alatti településén ötven és hatvan ezer lakost írtak össze. 1981-ben 19.136 horvátnak, 12.857 szerbnek, 9920 magyarnak, 8397 jugoszlávnak és 3099 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát. A Horvátországban élő magyarok mintegy egyharmada a Drávaszögben él. „Igazában helyesebb múlt időt használni – írja Lábadi Károly –, amikor arról esik szó, hol mennyien élnek: mert az 1991-ben kirobbant és 1993-ban is folytatódó háború forgószele nemhogy csak megtizedelte, hanem a drávaszögi magyarság jelentős részét otthonától messzire sodorta.”

Ez történt a könyv szerzőjével is, aki ma a Drávaszög népéletének, történetének legjobb ismerője, amit számos könyve (*Erdők, mezők, vadligetek*. Drávaszögi magyar népballadák. Katona Imrével együtt. Újvidék, 1980; *Hold letette, Nap felkapta*. Eszék, 1984; *Ahogy rakod tüzed*. Drávaszögi magyar proverbiumok. Eszék, 1986; *Kopácsi vízi élet*. Újvidék, 1987; *Meg vagyok én búval rakva*. Ács Gedeon élete és néprajzi feljegyzései. Újvidék, 1992 stb.), tanulmánya és cikke bizonyít. De nemcsak ő, hanem felesége, Kedves Klára is jeles néprajzkutató (*Barkócaikoszori*. Alfalusi (drávaszögi) népi játékok. Eszék, 1984; *Gyíngygyöngyöt asszonyának*. Drávaszögi (alfalusi) mondókák és gyermekjátékok. Eszék, 1989) és mindketten nagyon sokat tettek e nagy történeti hagyománnyal rendelkező vidék népi kultúrájának feltárása érdekében. De menekülniök kellett és várják a visszatérés lehetőségét.

A Drávaszögben már honfoglaló őseink szállást vertek, és a mai községek döntő többsége az Árpád-korban lakott volt (*Györfly György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I Bp. 1963: 247-409.), bár az észak-déli hadi út sok megpróbáltatásnak tette ki az itt élőket. A reformáció nagyon hamar gyökeret eresztett e tájon és olyan kiemelkedő egyéniségek származtak innen vagy éltek itt, mint Kopácsi István, aki Sárospatakon a nagyhírű Kollégiumot alapította, Sztárai Mihály 1544-től Laskón

¹ A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai 5. Sorozatszerkesztő: *Benda Kálmán*. Bp. 1994. 128 old.

tevékenykedett és innen kiindulva Szlavóniában és Baranyában 120 protestáns egyházat alapított. Laskó már a középkorban is jeles művelődési központ. Kolostorában nevezetes iskola működött és benne Laskai Demeter, akinek kódexe csak néhány évvel ezelőtt került elő. E településen született Laskai Osvát a XV-XVI. század fordulójának kiemelkedő ferencendi tudosa, a teológia professzora. A reformátorok közül Szegedi Kis István, nevelőként és költőként egyaránt tevékenykedett Laskón. Itt született Laskai Csókás Péter a tíz nyelvű Calepinus-szótár (1585) magyar szavainak szerkesztője. Mindezt Lábadi Károly könyvében településenként ismerteti, mutatván azt, hogy Drávaszög a középkortól kezdve, mennyire az európai műveltség egyik melegágya lehetett hazánkban.

Vörösmarton az egyetlen középkori magyar szerzetesrend, a Pálosok kolostort alapítottak, majd a reformáció idején a Várhegyen gimnáziumot épült, melynek messzevidéken híre járta. Olyan professzorok tanítottak ebben, mint Laskai János, Muraközi András, Kopácsi János és sokan mások, egyik utolsó tudós tanárát Gyimóthi Istvánt a hagyomány szerint a halászok mentették meg 1686-ban a török elől.

A könyv nagy érdeme a ma még meglévő tíz drávaszögi református templom és elődjeinek bemutatása. Igen, mert e tájat a hadak sokszor felégették, különösképpen a törökök végeztek nagy pusztítást, de a másfajta katonaság sem a kultúra és az egyházi építmények, kincsek megbecsülésében jeleskedett. A tíz településen sorra veszi nemcsak a templomokat, hanem a harangokat, az úrvacsorai edényeket, terítőket, megszólaltatja az anyakönyveket, az egyházi jegyzőkönyveket, feljegyzéseket. Mindezekből kiderül, hogy milyen hatalmas egyházi és egyben magyar nemzeti kincsek halmozódtak fel a református gyülekezetekben.

A gondosan megírt és megszerkesztett könyvet letéve az első kérdés: vajon mi maradt meg ezekből az értékekből a

legutóbbi háború után. A bélyei templomról készült két felvétel nem sok jóval biztat. 1992-ig Isten dicsőségét hirdették benne, attól kezdve a templom és tornya kormos falai arról tanúskodnak, hogy a fegyveresek még az oltást sem engedélyezték.

Rendkívül fontos helytörténeti feladatnak látszik annak felmérése, hogy a határon túli magyar egyházaknál (római és görögkatolikus, református, evangélikus, unitárius és mások) milyen művészi, levéltári értékek voltak és mik maradtak meg a mai napig. Meg vagyok győződve, hogy ezek alapos ismeretével, tudományos feldolgozásával nemzeti értékeink jelentősen gyarapodnának. Érdemes lenne egy olyan útmutatót összeállítani, melynek segítségével egy-egy egyházközség történetét meg lehetne írni.

Kívánjuk a drávaszögieknek, hogy minél többen, minél előbb hazatérhessenek s mint őseik tették oly sokszor, ezer év alatt, ismét építsék fel nagymúltú falvaikat. „Ha ez az örökség csak egyetlen kváderkő is a magyarság szellemi hajlékában, kimozdítása oka lehet a színfoltveszteségnek.”

Balassa Iván

VILLÁNYI PÉTER:

Zabari mesék¹

A palóc vidék népi elbeszélés-kultúrájáról szerencsére egészen jó gyűjtemények állnak rendelkezésre. Istvánffy Gyula a matyó népmeséket és mondákat jegyezte fel. Pintér Sándor pedig a palóc tündérmeséket rögzítette nyelvjárási hitelességgel a századforduló előtt. Azóta kevés anyagot közöltek erről a tájról.

Zabar község a Mátra mögött, a határ mellett található. Villányi Péter a zabari néphagyomány feltárásával újra felfedezte

¹Villányi Péter: Tündérmesék a zabari néphagyományban. Debrecen, 1989. 166 old. (Gömör néprajza XX. köt.) – Villányi Péter: Zabari mesék és mondák. Debrecen, 1992. 208 old. (Gömör néprajza XXXIV. köt.)

ennek a vidéknek a mesevilágát, amely a korábbi mesegyűjtésekkel összehasonlítva jelentős mértékben átalakult. Bár a tündérmesék egyre inkább visszaszorulóban vannak, Villányinak 27, esztétikai szempontból igen színvonalas szövegváltozatot sikerült összegyűjtenie a községből, méghozzá hiteles formában. Azon nem csodálkozhatunk, hogy egyes tündérmesék (*Jancsi és Juliska, Piros rózsza és a béka, A mostohalány és az édeslány*) Grimm-mesei származékok. Már Berze Nagy János jóval az I. világháború előtt megfigyelte a Grimm testvérek mesegyűjteményének hatását a Heves megyei mesemondók körében.

Ugyanakkor más tündérmesék esetében (*Fehérlő Jankó, A síró-nevető szemű király fiai*) a korábbi népi elbeszéléskultúra mitikus rétegének folytonosságára figyelhetünk fel. Több mesével kapcsolatban Villányi helyesen mutat rá a ponyvai hatás tényére. Némely hiedelemmondai-mesei elbeszélésnél (*A boszorkány komaasszony, A halott szerető, A halott legény, A szurokhalott*) emlékeztetnünk kell a fonóbeli mesélés egykori hagyományára, amelynek emlékét a zabari népi elbeszélések is megőrizték.

Villányi a táji kultúrával és a palóc folklórkutatással egységben szemléli anyagát. Abból a szempontból, hogy szövegei Zabarról, tehát egy településről származnak, Berze Nagy hevesi mesegyűjtési módszerének alap gondolatát követte. Ezt a módszert azonban Villányi kiegészítette a mesemondókra, mesei alkalmakra vonatkozó elemző leírásaival, sőt a népi elbeszélések megoszlásáról szóló műfaji áttekintésével. Igen jelentős és helyes az a következtetése, hogy a tündérmesékkal szemben növekedett, sőt túlsúlyba került a tréfás mesék, adomák száma Zabaron. Villányi megállapítása más tájak elbeszéléskultúrájának változásfolyamatára is érvényes.

A második kötet legalább annyi megjelentetést tartalmaz, mint az első. Mind a legendák közül, mind a formulamesék és állatmesék sorából idézhető szép számmal elbeszélésváltozat, amely tankönyvi hatásra vagy forrásra vezethető vissza. Villányi érdeme, hogy ezeket a szövegváltozatokat is rögzítette. Így megcáfolta próza-folklórunkból származó korábbi következtetést, hogy népi elbeszéléskincsünkben az állatmesék teljesen hiányoznak.

Az eredetmondák között a szövegvariánsok viszonylag könnyen meghatározhatók a nemzetközi motívummutató szerint (A751. mot.: Ember a holdban; A791. mot.: A szivárvány keletkezése; A1319.1. mot.: Az ádámcsutka eredete stb.), de kiegészítik a hagyományos elbeszélések hazai elterjedéséről alkotott képünket. Mind a történeti mondák, mind a betyármondák között sok érdekes vándormotívum található, mint pl. az alagutakról szólók (A721.1. mot.), a fia rabolta anya (N735. mot.), a papnak öltözött betyár rablása (K1826. mot.), amelynek szlovák párhuzamai könnyen fellelhetők. A Hitler apjáról szóló városi monda vagy az UFO mint fényes sarló az égen modern legendája mutatja Villányi könyvének értékét a hagyományos népi elbeszéléskultúra változásainak kutatásában.

A két zabari népi elbeszéléskötet hiteles képet nyújt az olvasónak a mai északmagyar szájhagyományról. Az egykor hosszú történetek a könyvhatásra, a magnózás-videózás nyomán, az óvodai mesei diafilmek ösztönzése alatt és a mesélés jellegének megváltozására sok esetben típusvázukra csiszolódtak, rövidültek. A régi szájhagyomány korábbi szerepkörében élt tovább valamiképp, amikor a megújuló mondavilág vagy a tréfás elbeszélések mindennapi művészi felidézésére került sor.

Dr. Dömötör Ákos